

**ПЛАН РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЯК ІНТЕГРОВАНА ОБЛІКОВА МОДЕЛЬ:
ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ**

*Розглянуто та згруповано підходи до побудови плану рахунків, відомі світовій практиці.
На основі ретроспективного аналізу застосування планів рахунків в Україні обґрунтовано доцільність
поглиблення галузевого рівня управління процесом розробки плану рахунків бухгалтерського обліку*

Постановка проблеми. Розвиток ринкової економіки в Україні висуває підвищені вимоги як до якості інформації бухгалтерського обліку, так і до його теоретичного та методологічного інструментарію.

На етапі зародження бухгалтерської науки облікові теорії формувалися навколо категорій подвійного запису та рахунків. Саме вони визначали парадигму бухгалтерського обліку протягом тривалого періоду часу – фактично до другої половини XIX ст. завдяки напрацюванням таких дослідників, як Ф. Беста, А. Гільбо, Е. Леоте, Л. Пачолі, Дж. Россі, Дж. Чербоні, І.Ф. Шер, Е. Шмаленбах та ін. Увага багатьох вчених вітчизняної облікової думки XIX-XX ст.ст. (І.П. Бабенко, В.Д. Белов, Н.Р. Вейцман, Р.Я. Вейцман, О.М. Галаган, Я.М. Гальперін, Ф.В. Єзерський, М.В. Дембінський, М.А. Кіпарісов, І.В. Малишев, П.П. Німчинов, М.С. Помазков) також зосереджувалася на вивченні теорії обліку й сутності рахунків бухгалтерського обліку, розробці їх науково обґрунтованої класифікації, організації обліку на мікрорівні, який би забезпечував достовірність даних на макrorівні через централізоване використання єдиного плану рахунків та розроблених на його основі галузевих аналогів.

Вчення про рахунки в сучасній бухгалтерській науці недостатньо розвинуте, не зважаючи на їх теоретичну значимість як основних концепцій рахункознавства. Рахунки бухгалтерського обліку формують систему інформаційного забезпечення управління підприємством у вигляді інтегрованої моделі облікової інформації – плану рахунків. Відсутність систематизованого підходу до розгляду напрямів розробки плану рахунків, а також недосконалість методичних вказівок з його формування на різних рівнях управління вітчизняною економікою, зумовило необхідність вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду вирішення даних проблемних питань задля упорядкування інформації на рівні держави та окремого суб'єкта господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним і методичним аспектам розвитку системи рахунків бухгалтерського обліку присвятили свої праці вітчизняні вчені: О.С. Бородкін, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, Т.В. Давидюк, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, А.М. Кузьмінський, В.Г. Лінник, Н.М. Малуго, В.М. Пархоменко, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, В.Г. Швець, І.Й. Яремко; сучасні вчені Російської Федерації та Республіки Білорусь: М.І. Кутер, М.Ю. Медведєв, В.Ф. Палій, Я.В. Соколов, В.І. Стражев, В.І. Ткач, К.Ю. Циганков; сучасні зарубіжні вчені: Е. Бужим (E. Burzum), П. Вуйтович (P. Wójtowicz), М. Гмитрашевич (M. Gmytrasiewicz), М. Добія (M. Dobija), Й. Дорачинський (J. Doraczyński), Ю. Іджірі (Y. Ijiri), Р. Маттесіч (R. Mattessich), Ж. Ришар (J. Richard), К. Чубакowska (K. Czubakowska), А. Шихта (A. Szychta).

Мета дослідження. Необхідність розробки класифікації підходів до побудови плану рахунків та окреслення пропозицій з удосконалення змістовного наповнення вітчизняних планів рахунків бухгалтерського обліку на різних рівнях управління економікою країни.

Викладення основного матеріалу дослідження. Застосування моделі рахунка надає можливість імітувати практичну дійсність, фіксує здійснені господарські операції, формалізуючи бухгалтерські задачі та процедури, надаючи можливість приймати управлінські рішення й прогнозувати на цій основі подальші шляхи розвитку бухгалтерського обліку. Проте без зв'язку з іншими рахунками такі моделі виявляються корисними лише при аналізі окремих процесів на підприємстві, не забезпечать комплексне, всебічне, взаємопов'язане і

одноманітне відображення однорідних фактів господарської діяльності на підприємстві. Тому для уникнення інформаційної несистемності в обліковій практиці застосовується інтегрована облікова модель – план рахунків бухгалтерського обліку.

План рахунків слід розглядати як систематизовану схему, відповідно до якої кожному рахунку бухгалтерського обліку залежно від його зовнішніх ідентифікаторів привласнюється номер (шифр), призначений для полегшення пошуку рахунка в облікових регістрах і визначення зв'язків між об'єктами бухгалтерського спостереження, відображеними на рахунках. З цієї точки зору, план рахунків виступає обліковою моделлю, складовою технічної основи формування бухгалтерської інформації. Поза планом немає рахунків, немає і кореспонденції між ними.

Отже, план рахунків визначає загальну структуру інформації, що формується в системі бухгалтерського обліку, її економічну характеристику відповідно до особливостей функціонування господарського механізму. Крім того – це важливий загальнометодологічний нормативний документ, завдяки якому здійснюється управління бухгалтерським обліком в країні (визначає порядок організації облікового процесу, відображення господарських операцій та групування їх в автоматизованому чи ручному режимі обробки облікових даних).

На план рахунків як елемент організації бухгалтерського обліку покладаються наступні функції:

- а) відносно облікової інформації:
 - задовольняти інформаційні потреби різних користувачів;
 - забезпечувати складання форм бухгалтерської звітності безпосередньо за даними бухгалтерських рахунків і субрахунків, а також можливість розрахунків за системою національних рахунків макроекономічних показників;
 - агрегувати інформацію окремих рахунків і субрахунків з метою отримання узагальнених і консолідованих даних, забезпечувати можливість гнучкої трансформації рахунків і субрахунків без порушення загальної структури плану;
- б) у сфері організації бухгалтерського обліку:
 - ідентифікувати рахунки з показниками і статтями фінансової звітності підприємства і приміток (пояснень) до звітів, що забезпечує логічність побудови звітності і зручність при її складанні;
 - проектувати моделі бухгалтерських документів, форм звітності;
 - опосередковано пояснювати бухгалтерську термінологію.

План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій України [5] розвивається відповідно до динаміки економіко-соціальних змін. На виконання розпоряджень Кабінету Міністрів України вносяться відповідні зміни і до Плану рахунків. У цілому вчений В.М. Пархоменко [3, с. 3-4] відзначає, що за період існування плану рахунків станом на 2006 р. в його склад введений один новий позабалансовий рахунок, 14 субрахунків, виключено 5 субрахунків, змінена назва 4 синтетичних і 13 субрахунків; доповнено, змінено і видалено 100 типових кореспонденцій рахунків бухгалтерського обліку, уточнено текст Інструкції про застосування Плану рахунків до 38 синтетичних і одному позабалансовому рахунку. З моменту виходу публікації ученого пройшло чотири роки, за яких внесено нові зміни, обумовлені, перш за все, введенням в дію з 01.01.2008 р.

П(С) БО 32 "Інвестиційна нерухомість" і оновленням редакції П(С)БО 27 "Необоротні активи, що утримуються для продажу, і припинена діяльність" (доповнено ряд субрахунків: 100 "Інвестиційна нерухомість", 135 "Знос інвестиційної нерухомості", 286 "Необоротні активів і групи вибуття, утримувані для продажу").

Але у побудові Плану рахунків України залишаються певні недоліки, усунення яких дозволить надавати зацікавленим внутрішнім і зовнішнім користувачам вичерпну і об'єктивну інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень.

Результати проведеного аналізу 141 української дисертації, захищених на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" (за видами економічної діяльності) за період 2004 – 2009 рр., на предмет розкриття в них пропозицій з удосконалення обліку на рахунках бухгалтерського обліку показали, що у найбільшій кількості дисертацій знайшли своє відображення питання удосконалення обліку на рахунках активів (43 %, у 60 дисертаціях з 141) (зважаючи на те, що в деяких дисертаціях відображені пропозиції з удосконалення обліку на рахунках одночасно декількох об'єктів, нами визначені процентні співвідношення, виходячи із загальної кількості проаналізованих робіт) і рахунках доходів, витрат і

фінансових результатів (27 %, у 38 дисертаціях з 141). Рідше зустрічаються пропозиції з удосконалення обліку на рахунках зобов'язань (17 %, у 24 дисертаціях з проаналізованих), капіталу і позабалансових рахунках (13 %, у 18 дисертаціях). Найменша кількість пропозицій стосується удосконалення плану рахунків, розміщення і наповнення класів й номенклатури рахунків (8 %, в 11 дисертаціях), рахунків, необхідних для відображення процесу реорганізації та ліквідації підприємств (всього 2 %, в 4 дисертаціях). Разом з тим, у 18 з 141 проаналізованих дисертацій взагалі відсутні пропозиції з удосконалення облікового відображення об'єктів дослідження на рахунках, хоча назви і зміст робіт припускають необхідність удосконалення обліку певних об'єктів (рис. 1).

Аналіз тематики захищених вітчизняних докторських дисертацій за спеціальністю "Бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності)" і деяких не за даною спеціальністю, але значних напрацювань, які зробили значний внесок у розвиток бухгалтерської науки, виявив наступне. З 82 дисертацій, написаних і захищених упродовж 1966 р. – першої половини 2009 р., 37 % відносяться до сфери бухгалтерського обліку, лише 12 (або 15 %) робіт присвячено питанням теорії і методології бухгалтерського обліку, а за час незалежної України таких дисертацій захищено 8 з 48 (або 17 %).

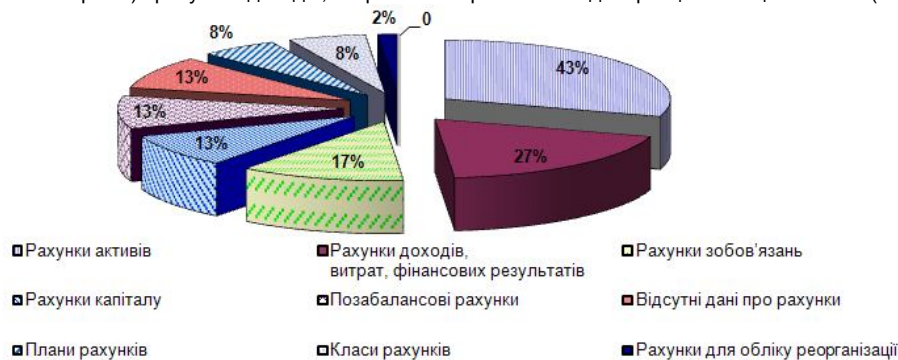

Рис. 1. Розподіл пропозицій, що містяться в кандидатських дисертаціях зі спеціальності "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" (за видами економічної діяльності), з удосконалення відображення об'єктів обліку на рахунках

Отже, у переважній більшості наукових праць (як докторських, так і кандидатських) містяться пропозиції з удосконалення облікових записів на рахунках окремих об'єктів, а не питання удосконалення побудови плану рахунків, розміщення та наповнення класів і номенклатури рахунків, що обумовило необхідність дослідження даного питання.

Початок практики застосування плану рахунків як систематизованої номенклатури рахунків характеризувався тим, що кожен бухгалтер на своєму підприємстві самостійно, на свій розсуд, формував план рахунків. Не випадково ще в XV ст. Л. Пачолі писав: "Рахунки – не більш як належний порядок, встановлений самим купцем, при вдалому застосуванні якого він отримує відомості про всі свої справи і про те, йдуть справи його успішно чи ні" [4]. Проте це стосувалося, перш за все, плану рахунків, який застосовувався лише на одному підприємстві. Декілька століть бухгалтери не могли навіть уявити таку ситуацію, що можна взяти план рахунків колеги і використовувати його в своїй практиці.

Засновником плану рахунків у сучасному розумінні став Е. Дегранж, який у 1795 р. запропонував єдиний план рахунків, звівши всю множину синтетичних рахунків до п'яти: Товари, Каса, Рахунки до отримання, Рахунки до сплати і Прибуток. Такий план рахунків міг задовольнити лише невеликі підприємства, тому бельгійський автор А. Годефруа в 1864 р. запропонував складати даний документ для великих промислових і торговельних підприємств, звівши усі рахунки до шести великих груп: 1) необоротні активи; 2) витрати; 3) запаси (матеріали, готова продукція, товари); 4) розрахунки; 5) рахунки власника (капітали, резерви, прибутки, збитки і т.д.);

6) грошові кошти (каса, рахунки в банку і цінні папери). Цікавим є той факт, що групування завершувалося рахунками ліквідних засобів, причому цінні папери (векселі отримані, акції, облигації) розглядалися не як фінансові вкладення-інвестиції, а як кошти, що мають високий ступінь ліквідності [6, с. 47].

Найбільш повним був план, розроблений швейцарським автором І.Ф. Шером (1846-1924 рр.) і заснований на ідеї балансового групування. Учений виділив три групи рахунків: А – рахунки майна, розташовані за спадною ліквідністю, – починаючи з каси через рахунки розрахунків (розглядалися як активно-пасивні), переходячи до рахунків основних засобів і закінчуючи серією рахунків виробництва; В – рахунки капіталу, до яких відносилися рахунки власних засобів і фінансових результатів; С – винятково процедурні рахунки (рахунки початкового і кінцевого балансів). Швейцарський вчений створив напрям, відповідно до якого в основі системи обліку і плану рахунків лежить баланс. На його думку, "план рахунків, який складається на основі балансу, становить основу господарського управління" [1, с. 133].

Слід зазначити, що І.Ф. Шер використовував і позабалансові рахунки (називав їх "ввідними"). Розвиваючи юридичне трактування балансу, надалі автор до активу відносив лише ті господарські блага, право власності на яких перейшло до суб'єкта господарювання. Вважається, що саме з того часу почали свідомо використовувати "ввідні" позабалансові рахунки.

При побудові розглянутих вище планів для систематизації рахунків використовувалася порядкова або, частіше, – серійна система кодування. У 1901 р. відбувся

якісний прорив у формальній організації планів рахунків. Цей прорив пов'язаний з ім'ям П. Отле, який запропонував сформулювати десять розділів і передбачив, що кожен з них може бути поділений ще на десять підрозділів і т.д. (план рахунків став матрицею 10 x 10, кожен елемент якої містив 10 рахунків). Завдяки цьому кодування рахунків набуло чіткого змісту, стало простішим зберігання карток, на яких велися рахунки, застосування машин виправдовувалося легкою сортування перфо- і дуаль-карт, диференціація облікових ознак могла бути нескінченною.

Уцілому всі плани рахунків, які пропонувалися до 20-х років ХХ ст., були орієнтовані на складання фінансової звітності і тому в них не враховувався процес кругообороту капіталу і, крім того, слабо розкривався механізм понесених витрат і отриманих завдяки цьому доходів. Перша серйозна спроба подолати ці недоліки зроблена в 1927 р. професором Кельнського університету Е. Шмаленбахом у праці "Счетные планы" [7]. Новим стало те, що автор трактував план рахунків не як такий, що розвиває статті балансу, а як такий, що відображає кругооборот капіталу. Саме німецький професор, фахівець з бухгалтерського обліку і звітності, запропонував форму стандартного національного плану рахунків бухгалтерського обліку [6, с. 48].

Для плану Е. Шмаленбаха характерний монізм, тобто традиційне для німців поєднання в єдиній системі виробничої і торговельної бухгалтерії. Єдиний план складався з десяти класів рахунків, згрупованих за декількома ознаками: рух рахунків – К1, монетарність – К2, витратність – К3. Група К1 включала статичні, нерухомі рахунки, на які Е. Шмаленбах поширював принцип комерційної таємниці, називаючи ці рахунки "секретними". До цього класу належали: земля, будівлі, обладнання, патенти, фінансові вкладення, капітали, фонди, резерви і т.п. К1.0 враховував вже малорухомі рахунки. Решта рахунків К1.1-1.9 визнавалися динамічними, з них виділявся клас монетарних – фінансових рахунків, які називалися "зовнішніми" і призначалися для обліку каси, валюти, чеків, векселів, розрахунків з дебіторами і кредиторами. Рахунки класів 2.0-2.9 були внутрішніми, з них виділявся клас нейтральних рахунків, призначених для обліку незавершених інвестицій, а також для відображення витрат, які в суворому розумінні цього слова витратами не виступають: збитки від списання безнадійної заборгованості, податки і т.п. Рахунки класів 3.0-3.9 призначалися для того, щоб вести так звану в Німеччині "виробничу бухгалтерію", тобто для розрахунку собівартості готової продукції і наданих послуг, а також для визначення щомісячних фінансових результатів.

У другій половині ХХ ст. майже у всіх країнах континентальної Європи вже був досвід використання

єдиних національних планів рахунків. Всі вони мали одне джерело – праці Е. Шмаленбаха. Після Другої світової війни в економічному житті Європи вирішальне значення почав набувати американський капітал, разом з ним отримала визнання і англо-американська облікова модель.

Можливо, даний вплив не був би таким сильним, якби в плані рахунків Е. Шмаленбаха (саме у закладеній ідеї монізму) не було б певної незручності, пов'язаної з тим, що, на думку багатьох теоретиків і практиків, план, що охоплює фінансові та управлінські рахунки, призводить до порушення права на комерційну таємницю.

У 1937 р. спеціаліст у сфері промислового обліку О. Бред запропонував свій план, обмежений тільки рамками фінансового (торговельного) обліку, тобто відійшов від принципу монізму і орієнтував план не на схему кругообороту, а, подібно І.Ф. Шеру, на форми фінансової звітності [6, с. 50].

У Швейцарії Д. Кефер в 1943-1946 рр. при побудові свого плану рахунків розвивав схожі ідеї, поклавши в його основу лише фінансовий облік, і відобразив ідеї теорії чотирьох рахунків, відповідно до якої в основу плану рахунків мають бути покладені чотири основні рахунки, що підлягають можливому аналітичному поділу: актив, пасив, витрати, доходи. Підхід Д. Кефера значно вплинув на французьку облікову думку, адже ідея чотирьох рахунків розвивалася французьким дослідником П. Гарньє. Характерним було те, що плани рахунків О. Бреда, Д. Кефера і П. Гарньє були орієнтовані на можливість консолідації фінансової звітності [6, с. 50].

На відміну від континентальної облікової моделі, приблизно 30 держав, що належать до англо-американської облікової моделі, не сформували єдиних національних планів рахунків (Канада, США, Великобританія, Японія та ін.). Так, американська енциклопедія облікових систем пропонує 73 галузевих планів рахунків.

Плани рахунків пострадянських країн, засновані на соціалістичній власності, суттєво відрізнялися від планів рахунків капіталістичних країн. Це продиктовано рядом відмінностей в організації обліку в цих країнах, і насамперед, існуванням різних форм власності і особливостями економічного життя.

Таким чином, певна схожість економічних, правових, культурних і географічних факторів, що впливають на облікові моделі в різних країнах світу, обумовило необхідність виявлення основних підходів до побудови плану рахунків і обґрунтування основних ознак їх класифікації (рис. 2).

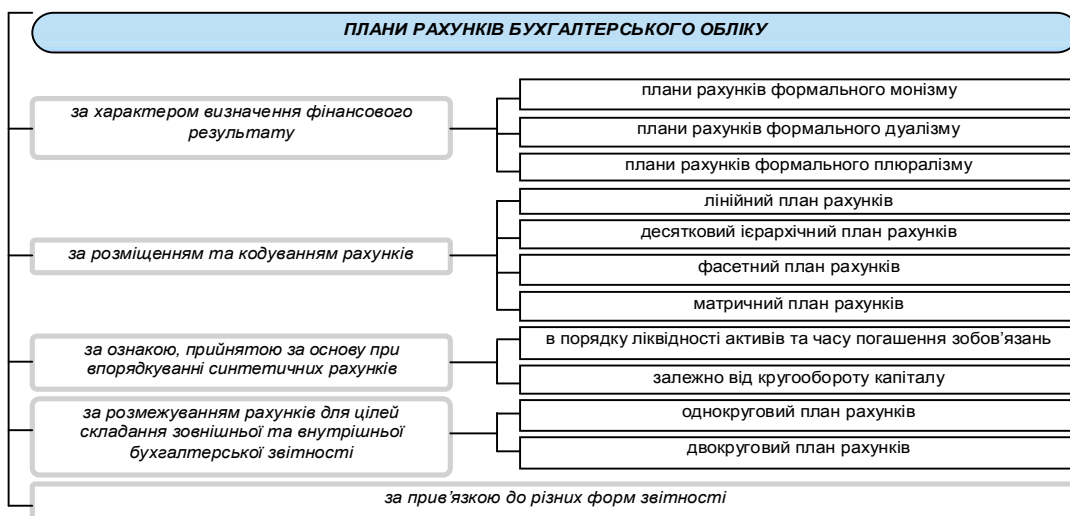

Рис. 2. Класифікація планів рахунків бухгалтерського обліку, що пропонується

Залежно від визначення фінансового результату виділено плани рахунків формального монізму, дуалізму та плюралізму. Дана ознака вперше обґрунтована французьким професором Ж. Рішаром у зв'язку з тим, що

будь-який план рахунків спрямований на визначення двох основних показників, що характеризують діяльність підприємства: 1) фінансовий результат, тобто прибуток або збиток; 2) власність підприємства у вигляді

агрегованого показника чистих активів і показника чистих пасивів (Додаток М). Термін "формальний" означає, що відповідний варіант організації плану рахунків у взаємозв'язку зі структурою документообігу і групуванням рахунків орієнтований на визначення результату господарської діяльності один, два, три і більше разів, хоча кількість способів визначення результату, виходячи з відповідної деталізації (види діяльності, центри відповідальності, виробу і т.д.), може бути набагато більше, тобто ознака є формальною з точки зору прийнятого плану рахунків [2, с. 85].

Формальним монізмом називається облікова система, в якій бухгалтерський результат (прибуток або збиток) може бути визначений після закриття всіх рахунків, які визначають такий результат. На противагу цьому, формальний дуалізм або формальний плюралізм є системою, складеною з двох і більше підсистем, що дозволяють визначити той же результат (відповідно до тих же методів оцінки) різними способами (системою постійної або періодичної інвентаризації, на базі балансових рахунків, на основі рахунків доходів, витрат, результатів тощо) так, щоб було можливо отримати результат в одній з підсистем без доступу до іншої або інших підсистем. Перехід від системи формального монізму до дуалізму або системи формального плюралізму вимагає розробки відповідних фракталів у центрі глобальної облікової системи фінансового обліку. Ці фрактали можуть бути отримані за допомогою рахунків, спеціальних таблиць і т.д.

Плани рахунків формального плюралізму дозволяють визначити результат як мінімум трьома способами, для чого використовуються рахунки з метою визначення спеціальних результатів (інфляційний, виходячи з національних пріоритетів тощо).

Модель планів рахунків формального монізму, дуалізму і плюралізму сформована шістьма модулями: модуль 1 "Балансові рахунки", модуль 2 "Доходи-витрати-результати" – використовуються в рамках планів рахунків формального дуалізму; модуль 3 "Доходи-собівартість-результати" використовується планами рахунків формального монізму; модуль 4 "Рахунки для визначення спеціальних результатів" використовується планами рахунків формального плюралізму; модуль 5 "Позабалансові рахунки" використовується всіма планами рахунків фінансового обліку; модуль 6 "Організація контролю" використовується всіма планами рахунків фінансового, управлінського і стратегічного обліку.

З погляду професора Ж. Рішара, типові плани рахунків в першій чверті XX ст. ґрунтувалися на принципах формального монізму і теорії кругообороту капіталу. 30-ті рр. XX ст. характеризувалися появою планів рахунків, що базувалися на принципах формального дуалізму і звітності [2, с. 85]. Плани рахунків третього покоління спрямовані на досягнення двох цілей: 1) забезпечення комерційної таємниці, що пов'язано з переходом до формального дуалізму; 2) розвиток техніки фінансового обліку і його взаємозв'язок з управлінським обліком.

Таким чином, модель планів рахунків формального монізму, дуалізму і плюралізму, яка представлена відповідною системою рахунків фінансового, управлінського і стратегічного обліку, що характеризуються описаними вище шістьма модулями, створена в цілях створення ефективної системи обліку і контролю фінансових результатів.

Залежно від розміщення та кодування рахунків виділено чотири основні види планів рахунків: лінійний, десятковий ієрархічний, фасетний (структурний) і матричний (табл. 1).

Таблиця 1. Види планів рахунків залежно від розміщення та кодування рахунків

Вид	Характеристика	Застосування
Лінійний	Рахунки перераховуються в певному порядку. Укладачі такого плану прагнуть прив'язати логіку його побудови або до структури статей бухгалтерського балансу, або до кругообороту капіталу	Типовий для країн англо-американської облікової моделі
Десятковий ієрархічний	Усі рахунки поділяються на десять груп, кожна група – на десять підгруп, кожна підгрупа – на десять субпідгруп і т.д.	Вперше запропонований в 1927 р. Е. Шмаленбахом. З 1942 р. покладений в основу планів рахунків Німеччини, а з 2000 р. – України
Фасетний	Ієрархія рахунків має шифри за певними ознаками. Однакові ознаки дозволяють об'єднувати (агрегувати) однакові дані з різних рахунків	Найбільш зручна побудова планів рахунків в умовах застосування інформаційно-комп'ютерних технологій
Матричний	Уся сукупність рахунків ділиться на 10 або 12 класів рахунків; кожен клас ділиться на однакові або кратні цим величинам числа груп рахунків і кожна група включає число номенклатур, що не перевищує кількість груп. При цьому облікова система може містити максимальне (до тисячі і більше) число синтетичних рахунків	Найбільш пристосована побудова плану рахунків для великих підприємств, організацій холдингового типу, транснаціональних корпорацій і т.п.

За лінійного підходу передбачається послідовне представлення номенклатури синтетичних рахунків, зведених у групи. У такому плані не застосовуються субрахунки, що спрощує вибір кореспонденції та аналітичний облік. Недолік даного підходу полягає в тому, що кількість синтетичних рахунків та їх кореспонденцій значна, не забезпечується достатня свобода для введення нових інформаційних позицій.

Творцем плану рахунків за десятковим принципом є німецький економіст Е. Шмаленбах. Запропонований ним план рахунків є певного роду матрицею. Перевагою даного способу побудови плану рахунків є те, що він важливий не лише для окремих суб'єктів господарювання, але і для зведення інформації в цілому в державі, дозволяє провести послідовний поділ того чи іншого класу рахунків і виділити в рамках даного класу рахунки, необхідні окремому підприємству. Недоліки полягають в тому, що кількість синтетичних рахунків значна, вони замінюють аналітичний облік, що збільшує кількість кореспонденцій. У такому плані рахунків великий розмір коду синтетичного рахунка. Велике число синтетичних рахунків притаманне і матричному способу розробки

плану рахунків, який є ефективним для застосування великими підприємствами в комп'ютерному середовищі.

Ієрархічна будова плану рахунків передбачає мінімальне число синтетичних рахунків при максимальному виділенні інформаційних ознак в субрахунках. До кожного синтетичного рахунка можна відкрити від 2 до 10 субрахунків без суттєвого збільшення розмірності коду. Кореспонденції встановлюються лише між синтетичними рахунками, що при правильному підборі ознак рахунків і субрахунків дозволяє значно скоротити число кореспонденцій рахунків та спростити інформаційну структуру бухгалтерського обліку. Субрахунки вводяться підприємствами, що набагато зменшує залежність плану рахунків від його централізованого регулювання та збільшує ступінь свободи при формуванні інформаційної структури бухгалтерського обліку в окремих галузях економіки без втрати її одноманітності в синтетичному обліку. Прикладом ієрархічного підходу до побудови плану рахунків може служити вітчизняний План рахунків для суб'єктів підприємництва, хоча в ньому даний підхід застосований недостатньо послідовно.

Фасетний спосіб розробки плану рахунків є найбільш ефективним в умовах застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, адже передбачає побудову ієрархії рахунків за певними ознаками.

Наступною ознакою класифікації планів рахунків є ознака, прийнята за основу при впорядкуванні синтетичних рахунків. Так, найчастіше зустрічаються плани рахунків, розроблені у порядку зростання (для країн

континентальної облікової моделі) або спадання (для країн англо-американської облікової моделі) ліквідності активів і часу погашення зобов'язань, залежно від кругообороту капіталу.

Залежно від розмежування рахунків для цілей складання зовнішньої та внутрішньої бухгалтерської звітності плани рахунків можуть бути однокруговими та двокруговими (рис. 3).

Рис. 3. Основні види плану рахунків залежно від розмежування рахунків для цілей складання зовнішньої та внутрішньої бухгалтерської звітності

Згідно з однокруговим принципом побудови у плані рахунків реалізована єдина система бухгалтерських рахунків. Рахунки, що мають важливе для складання внутрішньої і зовнішньої звітності сальдо, поєднані в одній системі, проте для збереження комерційної таємниці з даних внутрішнього (управлінського) обліку на рахунки зовнішнього (фінансового) обліку переноситься лише сальдо, а обороти відображаються лише в системі рахунків внутрішнього обліку.

Двокруговий принцип означає, що в системі рахунків, на яких проводяться записи для складання зовнішньої звітності, ведеться облік запасів, здійснюється калькулювання собівартості продукції і визначається фінансовий результат виробничої діяльності підприємства. У системі рахунків, спрямованій на складання внутрішнього обліку, відображаються, насамперед, витрати і доходи, а також визначається загальний результат діяльності. У першому випадку використовується "Контрольний рахунок фінансового обліку", на якому шляхом порівняння доходів і витрат знаходиться відображення загальний фінансовий результат діяльності підприємства, а в другому – "Контрольний рахунок управлінського обліку", що відображає результат виробничої діяльності. Сума прибутку, розрахована за кожним з цих рахунків окремо, може не збігатися. Це пояснюється тим, що в системі зовнішнього (фінансового) обліку відображаються операції, що впливають на прибуток (збиток) і від невиробничої діяльності.

У практиці обліку багатьох країн світу найбільш поширеними підходами до класифікації бухгалтерських рахунків є: 1) класифікація рахунків у розрізі елементів бухгалтерського рівняння; 2) поділ рахунків на групи реальних, номінальних і змішаних рахунків; 3) класифікація рахунків на основі форм фінансової звітності.

Класифікація рахунків у розрізі елементів основного бухгалтерського рівняння полягає в їх поділі на рахунки активів, зобов'язань, капіталу, доходів і витрат. Поширеним підходом до класифікації бухгалтерських рахунків також є віднесення рахунків активів, зобов'язань і капіталу до групи так званих реальних рахунків, а рахунків доходів і витрат – до номінальних. Така класифікація застосовується для того, щоб виділити тимчасові відмінності, властиві рахункам різних груп основного бухгалтерського рівняння. Термін "реальний", який застосовується щодо рахунків активів, зобов'язань і капіталу, підкреслює відносну постійність тих об'єктів обліку, для обліку яких призначені ці рахунки. Термін "номінальний" застосовується для характеристики рахунків доходів і витрат, що є основою для складання звіту про фінансові результати. Він підкреслює періодичність, плинність та обмеженість рамками певного тимчасового інтервалу, впродовж якого

мали місце продаж продукції і відповідні витрати ресурсів. Окремі рахунки зберігають елементи постійності й тимчасовості. Такі рахунки належать до групи так званих змішаних рахунків.

Виходячи з вищевказаних класифікацій будується остання – залежно від прив'язки до різних форм звітності. За даною ознакою уся сукупність бухгалтерських рахунків ділиться в основному на дві групи: рахунки балансу і рахунки звіту про фінансові результати (рис. 2.10).

Застосування такої класифікації дозволяє деталізувати підходи до побудови робочого плану рахунків підприємства та підвищити ефективність управління ним.

Отже, виділення різних ознак класифікації планів рахунків свідчить про значний вплив на розробку планів рахунків в різних країнах низки факторів, серед яких ключовими є досвід господарювання, економіко-політичні, соціальні, культурні фактори тощо. Під їх впливом в кожній країні встановився зв'язок плану рахунків бухгалтерського обліку із завданнями організації та ведення обліку, що, у свою чергу, пов'язано з формами власності, методиками формування цін, податковою політикою держави, способами фінансування і порядком визначення кінцевих результатів роботи внутрішніх підрозділів підприємства (центрів відповідальності, центрів аналізу, сегментів діяльності, цехів, бригад тощо). Це обумовлює необхідність розгляду основних етапів розвитку плану рахунків на теренах України.

Історія радянського бухгалтерського обліку свідчить про часті зміни планів рахунків під впливом політико-економічних перетворень та удосконалення форм управління економікою. Проте використання затвердженого плану рахунків Міністерством фінансів СРСР за погодженням з Центральним статистичним управлінням було завжди обов'язковим для всіх соціалістичних підприємств та організацій відповідних галузей народного господарства.

Плани рахунків радянського зразка встановлювали науково обґрунтовану взаємопов'язану систему синтетичних групувань, відповідно до яких в обліку відображались господарські засоби, джерела їх формування і господарські процеси, давали можливість отримувати однорідні економічні показники діяльності підприємств та організацій за галузями народного господарства, економічними районами, а також в масштабі всього народного господарства. Тому не випадково французький економіст ХХ ст. Ж. Фурастьє назвав однією з причин величезних досягнень Радянського Союзу саме існування єдиного плану рахунків.

В еволюції планів рахунків України можна виділити декілька основних етапів, на яких він зазнавав значних змін та перетворень: Етап I. – формування рахунків соціалістичного

бухгалтерського обліку і розробка перших планів рахунків; Етап II. – уніфікація планів рахунків за галузями народного господарства; Етап III. – перехід до єдиного плану рахунків, призначеного для підприємств та господарських організацій усіх галузей народного господарства; Етап IV. – розробка типових планів рахунків для різних галузей народного господарства; Етап V. – впровадження єдиного плану рахунків; Етап VI. – зміни, що вносяться до плану рахунків у зв'язку з перетвореннями в економіці країни та становленням і розвитком ринкових відносин.

Шлях до впровадження єдиного плану рахунків був тривалим і тернистим – від часів воєнного комунізму (1919 р.) і НЕПу (1925 г.) через грошову і кредитну реформи (1924 і 1930 рр.), Велику Вітчизняну війну (1941-1945 рр.) і післявоєнні роки відновлення економіки, через уніфікацію планів рахунків, яких у 1959 р. застосовувалося більше десяти, і до моменту затвердження єдиного плану в 1960 р. шляхом теоретичних розробок учених, найбільш важливими серед яких були журнально-ордерна форма ведення обліку і підвищення рівня абстракції об'єктів бухгалтерського спостереження з метою можливості їх узагальнення на надгалузевому рівні.

Таким чином, до єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку нашою країною пройдено величезний шлях. Поряд з цим тривалий час (зокрема, протягом 1940-1960 рр.) основним завданням перед розробкою планів рахунків виступало скорочення кількості синтетичних рахунків і субрахунків. Це пояснюється, передусім, прагненням до уніфікації,

спрощення ведення бухгалтерського обліку і складання звітності, що обумовлено рядом об'єктивних причин, серед яких, передусім, виступала необхідність постійного зниження трудомісткості обліку в умовах інтенсивного зростання масштабів економіки та ускладнення господарських зв'язків. При ручному способі ведення обліку таке протиріччя вирішувалося в основному за рахунок удосконалення форм бухгалтерського обліку. З впровадженням журнально-ордерної форми обліку такий спосіб зниження його трудомісткості вичерпав свої можливості.

Суцільна механізація облікової роботи почалася після прийняття постанови Ради Міністрів СРСР від 02 червня 1971 р. № 459 "Про заходи наступного покращання організації обліку та звітності в народному господарстві". У зв'язку з цим протягом 1950-1960 рр. широко проводилися заходи, спрямовані на спрощення бухгалтерського обліку і скорочення звітності. При цьому багатьма бухгалтерами дані заходи здійснювалися як механічний процес ліквідації ряду синтетичних рахунків, зниження аналітичності обліку, скорочення показників звітності тощо. В результаті цього з питань змісту, методології та організації обліку часто приймалися рішення, що призводили до ліквідації потрібної для управління облікової інформації.

Масштаби проведеної роботи зі скорочення кількості рахунків чітко прослідковуються при порівнянні планів рахунків СРСР за період 1925-1991 рр. та в порівнянні з діючим Планом рахунків України (рис. 4).

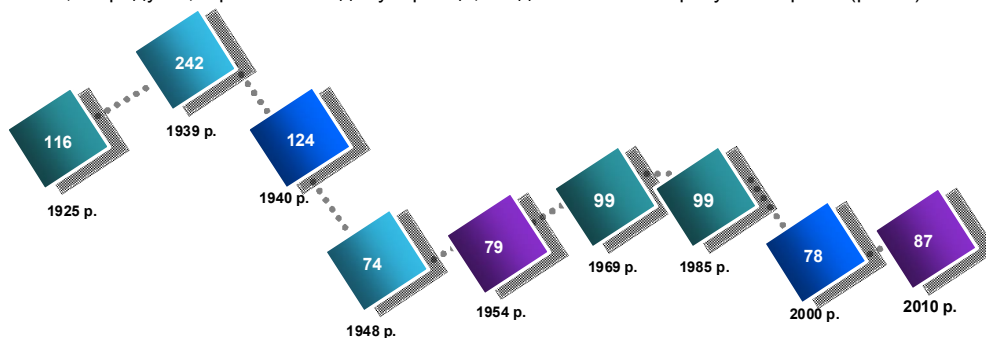

Рис. 4. Динаміка зміни кількості синтетичних рахунків у планах рахунків України протягом 1925-2010 рр.

В ролі бази для порівняння нами прийнято перший типовий план рахунків 1925 р. і галузевий план рахунків 1939 р. наркоматів важкої промисловості. Як свідчать дані вищезазначеного додатку, у плані рахунків 1985 р. з внесеними змінами станом на 1991 р. (останній рік існування СРСР), офіційно затверджена кількість рахунків та субрахунків скоротилася в порівнянні з першим планом рахунків 1925 р. на 29 позицій, а в порівнянні з 1939 р. – на 247 позицій, чи майже в 3 рази. Сучасний план рахунків бухгалтерського обліку підприємств України – це план-мінімум (на 32 та 155 скорочено кількість синтетичних рахунків в порівнянні з 1925 р. та 1939 р. відповідно), який за погодженням з Міністерством фінансів України може бути за необхідності розширений за рахунок введення додаткових синтетичних рахунків для обліку специфічних операцій.

Отже, часті зміни планів рахунків у колишньому Радянському Союзі зумовлені перетвореннями в економіці країни та удосконаленням форм управління нею. Проте затвердження плану рахунків Міністерством фінансів за погодженням з Центральним статистичним управлінням було завжди обов'язковим для всіх соціалістичних підприємств та організацій відповідних галузей народного господарства. Плани рахунків радянського зразка встановлювали науково обґрунтовану систему синтетичних групвань, відповідно до яких в обліку відображалися господарські засоби, джерела їх формування і господарські процеси, давали можливість отримувати однорідні економічні показники діяльності підприємств за галузями народного господарства. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне в умовах ринкових відносин у сфері господарювання в Україні, як і в інших країнах СНД, застосування єдиного плану рахунків для суб'єктів підприємницької діяльності. Це обумовлено незначним рівнем розвитку ринків капіталу, сформованими традиціями

централізації обліку, особливостями національного менталітету, а також низьким рівнем розвитку інституту професійного судження.

Доречним тут є твердження проф. Я.В. Соколова [6, с. 50] з приводу того, що з досягнень радянського періоду, які ми повинні зберегти, головним слід визнати план рахунків, який створили наші вчені. На думку вченого, ми повинні його розвивати і модифікувати, зберігаючи його методологічну основу.

В сучасних умовах набуває актуальності розвиток макроекономічної концепції бухгалтерського обліку, при якій статистичні показники, що характеризують економіку держави, максимально будувалися б на основі облікових даних. Вимагає удосконалення й господарське законодавство, яке б визначало обов'язковість обліку для всіх суб'єктів господарювання, у тому числі і філій іноземних компаній. Сьогодні статистичні органи самоусунулися від регулювання бухгалтерського обліку, вдосконалення обліку орієнтується не на державу, а на фінансові ринки; основним користувачем фінансової звітності визнаний не власник, а інвестор, який є досить часто потенційним. Дискутується питання впровадження концепції державного і громадського регулювання обліку.

У зв'язку з цим актуальним у сфері бухгалтерського обліку є встановлення оптимальних співвідношень між централізацією і децентралізацією, державним контролем і самоорганізацією. Обмеження впливу держави в одних сферах потребує посилення її інституціональної можливості здійснення реформ. Зусилля слід направити на відновлення запущених базових функцій державної політики, таких як соціальна сфера, прозорий і законний макроекономічний менеджмент, охорона здоров'я і захист навколишнього середовища, питання освіти та ін.

Макроекономічний облік на рівні держави сприятиме відновленню цих функцій, якщо ґрунтуватиметься на мікроекономічному рівні суб'єктів господарювання. Основним методологічним інструментом такого обліку повинен служити єдиний план рахунків.

З метою збереження та поглиблення інформативності Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і

організацій України запропоновано його змістовне наповнення для різних рівнів управління за обґрунтуванням доцільності посилення мезорівневого управління процесом розробки плану рахунків бухгалтерського обліку (табл. 2), Врахування галузевих особливостей відображення специфічних об'єктів бухгалтерського обліку дозволить забезпечити порівнянність даних про результати діяльності підприємств для макроекономічних узагальнень.

Таблиця 2. Змістовне наповнення планів рахунків бухгалтерського обліку

Рівень управління	Обсяг і зміст плану рахунків	Розробник
Державний (макрорівень)	Обов'язковий перелік синтетичних рахунків. Типовий перелік субрахунків	Міністерство фінансів України
Галузевий (мезорівень)	Обов'язковий перелік синтетичних рахунків, встановлений на державному рівні. Додаткові обов'язкові синтетичні рахунки для обліку специфічних операцій (за клопотаннями міністерств і відомств). Типовий перелік субрахунків	Міністерства і відомства України
Підприємств (мікрорівень)	Обов'язковий перелік синтетичних рахунків, встановлений на державному рівні, та додатковий – на галузевому. Типовий перелік субрахунків, встановлений на галузевому рівні, уточнений з погодженням міністерств. Типовий перелік аналітичних рахунків	Підприємство

Відповідно до запропонованого порядку визначення обсягу та змісту планів рахунків прерогатива введення синтетичних рахунків першого порядку має бути закріплена за Міністерством фінансів України, а також для обліку специфічних операцій – за Міністерствами і відомствами України. Нові синтетичні рахунки слід дозволити вводити і окремим підприємствам, якщо це полегшує їм облікову практику та не порушує єдиних принципів обліку. План рахунків має виконувати функції стандарту, зберігати стійкі традиції національного бухгалтерського обліку.

Описаний спосіб побудови робочих планів рахунків передбачає поєднання методологічної єдності обліку в різних галузях економіки та в цілому в країні й повної самостійності підприємств при його розробці. Централізований початок в даному випадку забезпечує лише економічно обґрунтоване визначення структури та елементів робочих планів рахунків, що виступає обов'язковою умовою порівнянності та доступності облікової інформації, а також формування макроекономічних показників розвитку країни. Надання ж самостійності у впровадженні ряду синтетичних рахунків дозволяє врахувати особливості діяльності конкретних підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У зв'язку з відсутністю належного групування підходів до розробки планів рахунків запропоновано систематизувати плани рахунків за наступними ознаками: за характером визначення фінансового результату (плани рахунків формального монізму, дуалізму, плюралізму), за розміщенням та кодуванням рахунків (лінійний, десятковий ієрархічний, фасетний, матричний), за ознакою, прийнятою за основу при впорядкуванні синтетичних рахунків (у порядку ліквідності активів і часу погашення зобов'язань, залежно від кругообороту капіталу), за розмежуванням рахунків для цілей складання зовнішньої та внутрішньої бухгалтерської звітності (однокруговий та двокруговий), за прив'язкою до різних форм звітності. Застосування даної класифікації сприяє врахуванню різного змістовного наповнення планів рахунків й дозволяє оцінити можливості, пов'язані з їх впровадженням.

На основі ретроспективного аналізу застосування планів рахунків в Україні обґрунтовано доцільність посилення галузевого рівня управління процесом розробки плану рахунків бухгалтерського обліку. При цьому повноваження з формування Методичних вказівок з розробки робочого плану рахунків для підприємств різних видів економічної діяльності слід покласти на галузеві виконавчі органи (галузеві Міністерства й відомства), які значно більше обізнані зі специфікою діяльності підпорядкованих їм підприємств, а

до компетенції Міністерства фінансів України слід віднести погодження, затвердження таких вказівок і надання рекомендацій щодо їх впровадження. Наведені пропозиції дозволять врахувати галузеві особливості відображення специфічних об'єктів обліку й забезпечити порівнянність даних про результати діяльності підприємств для макроекономічних узагальнень.

Постановка і розв'язання в статті проблемних питань спрямовані на продовження теоретичних досліджень методологічних основ бухгалтерської науки. Окреслені пропозиції сприятимуть адекватному існуючим потребам формуванню макроекономічних показників, отриманих за даними плану рахунків бухгалтерського обліку, розробленому з урахуванням галузевих особливостей діяльності суб'єктів господарювання.

Список використаної літератури:

1. *Бутинець Ф.Ф.* Історія бухгалтерського обліку: В 2-х частинах. Ч. I.: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 "Облік і аудит"] / Ф.Ф. Бутинець. – 2-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП "Рута", 2001. – 512 с. 2. *Кузнецова Е.В.* Моделирование планов счетов формального монизма, дуализма и плюрализма / Е.В. Кузнецова // *Управленческий учет.* – 2009. – № 2. – С. 80-88. 3. *Пархоменко В.М.* Удосконалення Плану рахунків бухгалтерського обліку / В.М. Пархоменко // *Бухгалтерський облік і аудит.* – 2005. – № 12. – С. 3-4. 4. *Пачоли Л.* Трактат о счетах и записях / Л. Пачоли / Под ред. Я.В. Соколова. – М.: "Статистика", 1974. – 160 с. 5. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств і організацій України, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 // *Бухгалтерський облік і аудит.* – 1999. – № 5. – С. 19-24. 6. *Ришар Ж.* Европейские планы счетов / Ж. Ришар, Я.В. Соколов, В.В. Ковалев // *Бухгалтерский учет.* – 1996. – № 9. – С. 47-50. 7. *Шмаленбах Е.* Счетные планы (опыт унифицированной классификации счетов) / Е. Шмаленбах / Пер. с нем. и предисловие Д.И. Копылова. – Л. – М.: Экономическое образование, 1928. – 94 с.

БОРИМСЬКА Катерина Павлівна – доцент кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- проблеми теорії бухгалтерського обліку;
- моделювання діяльності підприємства в системі рахунків бухгалтерського обліку;
- плани рахунків в системі регламентації бухгалтерського обліку